

Adrian Pachciarz

Religijnie motywowana dieta więźniów : refleksje na tle wyroku Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w sprawie "Vartic przeciwko Rumunii"

Polski Rocznik Praw Człowieka i Prawa Humanitarnego 5, 53-64

2014

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Adrian Pachciarz

Doktorant w Katedrze Praw Człowieka UMK w Toruniu

Religijnie motywowana dieta więźniów. Refleksje na tle wyroku Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w sprawie *Vartic przeciwko Rumunii*

Słowa kluczowe: religia, prawa człowieka, Europejski Trybunał Praw Człowieka, dieta, buddyzm, więźniowie, wizyty rodzinne, uczucia religijne, mniejszości religijne, wolność myśli, sumienia, religii i przekonań

1. Uwagi ogólne

Artykuł 9 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka gwarantuje prawo do wolności myśli, sumienia i wyznania zarówno w sferze wewnętrznej (*forum internum*), która związana jest z przyjmowaniem i zmianą światopoglądu, jak i z aspektem zewnętrznym (*forum externum*), który to objawiać się będzie w prawie do praktykowania, a co za tym idzie uzewnętrzniania swej religii. Zasięg uzewnętrzniania swych przekonań obejmuje uprawianie kultu, nauczanie, praktykowanie i czynności rytualne. Może się to odbywać zarówno indywidualnie, jak i grupowo, publicznie i prywatnie. Wolność uzewnętrzniania wyznania lub przekonań może podlegać jedynie takim ograniczeniom, które są przewidziane przez ustawę i konieczne w społeczeństwie demokratycznym z uwagi na interesy bezpieczeństwa publicznego, ochronę porządku publicznego, zdrowia i moralności lub ochronę praw i wolności innych osób.

Problemy skutecznego przestrzegania postanowień artykułu 9 będą się objawiały szczególnie w sytuacji manifestowania i uzewnętrzniania przekonań wyznawców określonej religii.

Będziemy tu mieli ponadto do czynienia z kumulacją obowiązków państwa, tj. generalnego obowiązku negatywnego oraz zobowiązania pozytywnego państwa wobec jednostki, który polegać będzie na podejmowaniu wszelkich niezbędnych działań prawnych i faktycznych, które skutecznie zabezpieczają jednostki realizujące swoją wolność w interakcji z innymi podmiotami¹.

---

¹ B. Gronowska, *Europejski Trybunał Praw Człowieka. W poszukiwaniu efektywnej ochrony praw jednostki*, Toruń 2011, s. 171.

Należy również podkreślić, że sama wolność zmiany religii lub przekonań obejmuje jedynie sposób dobrowolny i świadomy, a nie w wyniku „nie-dopuszczalnego prozelityzmu”. Zgodna z prawem jest ewangelizacja czy pokojowe nawracanie, natomiast elementy manipulacji, inżynierii społecznej, nachodzenia mieszkań i jakiegokolwiek zniewalania stanowią jego pogwałcenie².

Europejski Trybunał Praw Człowieka wydając w 1993 r. pierwszy wyrok, w którym stwierdził naruszenie artykułu 9 § 2, zaakcentował z całą mocą, iż wolność myśli, sumienia i wyznania jest „jedną z podwalin społeczeństwa demokratycznego w znaczeniu Konwencji. Jest ona – w jej wymiarze religijnym – jednym z najbardziej istotnych elementów, które określają tożsamość wyznawców oraz ich koncepcję życia”³.

Zatem nie wolno oczekiwać od człowieka, by w swym praktycznym życiu nie dawał wyrazu postawom i zachowaniom wynikającym z przekonań religijnych; one nie są i nie mają być pustym hasłem czy rytuałem, lecz mają go – jeśli rzeczywiście jest wierzący – kształtować, przemieniać na lepsze⁴.

Artykuł 9 gwarantuje poszanowanie przez władze publiczne swoistego pluralizmu poglądów i przekonań politycznych, moralnych, religijnych i filozoficznych. Orzecznictwo Europejskiego Trybunału Praw Człowieka uznaje tenże pluralizm za konieczny element przynależny społeczeństwu demokratycznemu⁵. Ponadto, artykuł 9 Konwencji ma również duże znaczenie dla ateistów, agnostyków, sceptyków oraz osób religijnie obojętnych⁶.

W przeszłości orzecznictwo strasburskie niezwykle rzadko zajmowało się postanowieniami artykułu 9 Europejskiej Konwencji. Pierwszym istotnym wyrokiem był dopiero wyrok w sprawie *Kokkinakis*. W ostatnim dziesięcioleciu zdecydowanie wzrosła liczba wyroków opartych na tym przepisie. Wykształca się również systemowa interpretacja tego artykułu. Zarazem obecne orzecznictwo do artykułu 9 dotyczy niemal wyłącznie wolności wyznania, natomiast wolność myśli i przekonań chroniona pozostaje głównie przez pozostałe przepisy wolnościowe. Tym samym artykuł 9 stał się przepisem służącym ochronie wolności religijnych, zarówno jednostek, jak i grup wyznaniowych⁷.

Zgodzić się należy ze stanowiskiem B. Gronowskiej, że swoistym paradoksem wydaje się fakt, iż to właśnie dziś ten klasyczny standard praw

² *Case of Kokkinakis v. Greece*, wyrok ETPC z 25.5.1993 r., pkt 48.

³ *Ibidem*, pkt 31.

⁴ T. Jasudowicz, *Wolność myśli, sumienia, religii i przekonań*, [w:] B. Gronowska, T. Jasudowicz i in., *Prawa człowieka i ich ochrona*, Toruń 2005, s. 326.

⁵ *Case of Kokkinakis v. Greece*, wyrok ETPC z 25.5.1993 r., *Case of Manoussakis i inni v. Greece*, wyrok ETPC z 26.9.1996 r.

⁶ *Kokkinakis*, pkt 31.

⁷ L. Garlicki, *Prawa i wolności. Wolność myśli, sumienia i wyznania*, [w:] *Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności. T. I. Komentarz do artykułów 1–18*, red. L. Garlicki, Warszawa 2010, s. 555.

człowieka często pojawia się w sprawach strasburskich i to w kontekście burzliwej debaty społecznej⁸.

Wydaje się, iż jest to reakcja na coraz częstsze ataki na religię samą w sobie, jak i na wolność wyznania poszczególnych obywateli, którzy przed Europejskim Trybunałem Praw Człowieka dochodzić pragną swych podstawowych praw i wolności.

Jednym z ostatnich, znakomicie ukazujących kontrowersje wokół istoty wolności myśli, sumienia i wyznania jest wyrok w sprawie *Vartic przeciwko Rumunii*⁹.

2. Przed Europejskim Trybunałem Praw Człowieka. Stan faktyczny i stan prawny

Skarżący zarzucał, że – odmawiając mu zapewnienia diety wegetariańskiej wymaganej przez jego przekonania buddyjskie – władze więzienne naruszyły jego prawo do manifestowania jego religii, co jest przewidziane w art. Konwencji. Rząd twierdził, że art. 9 Konwencji nie obejmuje wszelkich przepisów dietetycznych.

Trybunał zauważył, że art. 9 Konwencji wylicza różne formy, jakie przyjmować może manifestowanie czyjejś religii, mianowicie modlitwy, nauczanie, praktyki i kult¹⁰. Wolność religii obejmuje prawo do próby nawrócenia swojego sąsiada, np. przez „nauczanie”, w przypadku czego „wolność zmiany czyjejś religii” wpisana w art. 9 mogłaby pozostać martwą literą¹¹.

Wolność myśli, sumienia i religii oznacza poglądy, które osiągają pewien poziom nieodpartości, powagi, spójności i znaczenia¹². Trybunał stwierdził jednak, że obowiązek neutralności i bezstronności państwa, określony w jego orzecznictwie¹³, nie daje się pogodzić z jakąkolwiek kompetencją po stronie państwa w zakresie oceny prawowitości przekonań religijnych¹⁴.

Ponadto, Trybunał przypomniał, iż poszanowanie ograniczeń dietetycznych można uznać za akt motywowany religijnie¹⁵. Konkretnie stwierdził, że decyzja jednostki o stosowaniu diety wegetariańskiej może być uznana za motywowaną bądź inspirowaną religią buddyjską.

⁸ B. Gronowska, *op.cit.*, s. 173.

⁹ *Case of Vartic v. Romania*, wyrok ETPC z 17.12.2013 r.

¹⁰ *Case of Eneida and Others v. the UK*, wyrok ETPC z 15.1.2013 r., pkt 80.

¹¹ *Kokkinakis*, pkt 31; oraz *Case of Buscarini and Others v. San Marino*, wyrok ETPC z 18.2.1999 r., pkt 34.

¹² Por. *Case of Lella Forderkreise. V and Others v. Germany*, wyrok ETPC z 6.11.2008 r., pkt 80.

¹³ Por. *np. Case of Mirolubovs and Others v. Latvia*, wyrok ETPC 15.9.2009 r., pkt 80.

¹⁴ Por. *Case of Lella Sahin v. Turkey*, wyrok ETPC z 10.11.2005 r., pkt 107.

¹⁵ Por. *Case of Cha'are Shalom Ve Tsedek v. France*, wyrok ETPC z 27.6.2000 r., pkt 73.

W konsekwencji, art. 9 Konwencji znajduje zastosowanie¹⁶. Wynika stąd, że argument rządu musiał zostać odrzucony.

Trybunał uznał, że zarzut skarżącego trzeba badać ze stanowiska zobowiązań pozytywnych państwa¹⁷. W tym względzie Trybunał przypomniał, że to, czy sprawa jest analizowana w sensie pozytywnego obowiązku państwa do podejmowania rozsądnych i właściwych środków dla zabezpieczenia praw skarżącego na podstawie art. 9 ust. 1, czy też w sensie usprawiedliwienia ingerencji władzy publicznej zgodnie z jego ust. 2, przyjęte reguły są zasadniczo podobne¹⁸. W obydwu kontekstach trzeba zwracać uwagę na słuszną równowagę, jaka ma być osiągnięta między kolidującymi interesami jednostki i wspólnoty jako całości; w obydwu tych kontekstach państwo korzysta z pewnego marginesu oceny w określaniu kroków podejmowanych dla zapewnienia zgodności z Konwencją¹⁹.

Trybunał zauważył, że rząd kwestionował autentyczność wiary skarżącego i powoływał się na badanie w zakładzie Rahova, które sugerowało, że zatrzymani nadużywają wolności religii celem otrzymania lepszego pożywienia. Jednakże żaden dowód nie wspiera sugestii, jakoby skarżący sam nadużył swego prawa. Skarżący przedstawił spójny opis sposobu, w jaki przestrzegał on swojej buddyjskiej wiary, i twierdził, że prosił władze więzienne o zapewnienie diety wymaganej przez jego wiarę dopiero wtedy, gdy – w związku ze zmianą ustawodawstwa – nie mógł już dłużej otrzymywać wyłącznie pokarmu dostarczanego mu przez rodzinę. Wynika z tego, że podczas postępowania krajowego sądy w żaden sposób nie kwestionowały autentyczności jego wiary²⁰.

Trybunał dalej zauważył, że sądy krajowe odrzuciły zarzut skarżącego na tych podstawach, że władze więzienne skontaktowały się z organizacją buddyjską dla uzyskania szerszych informacji co do jej reguł dietetycznych. W kwestii tego, czy władze w materialnym czasie chciały zaoferować skarżącemu dietę, uwzględniającą przekonania religijne skarżącego, rząd nie przedstawił żadnych dodatkowych informacji na temat wyniku swej pierwotnej inicjatywy. Przeciwnie, twierdził, że skarżącemu zapewniono dietę, która zawierała mięso, ponieważ było to wskazane z uwagi na jego stan zdrowia. Trybunał przypomniał, że lekarz ogólny więzienia Rahova opisał dietę wegetariańską jako właściwą dla stanu zdrowia skarżącego²¹.

Skarżący domagał się diety bezmięsnej, zgodnej z wymaganiami jego religii²². Chociaż Trybunał gotów był zaakceptować, że decyzja w sprawie podjęcia właściwych rozwiązań dla jednego więźnia może stwarzać dla

¹⁶ Por. *Case of Jakóbski v. Poland*, wyrok ETPC z 7.12.2010 r., pkt 45.

¹⁷ *Ibidem*, pkt 46.

¹⁸ Por. *Case of Siebenhaar v. Germany*, wyrok ETPC z 3.02.2011 r., pkt 38.

¹⁹ Por. *Eweida and Others*, pkt 84.

²⁰ Por. *Case of Kovalkovs v. Latvia*, dec. ETPC z 31.01.2012 r.

²¹ *Vartic v. Romania*, pkt 47.

²² Por. *Jakóbski v. Poland*, pkt 45.

placówki komplikacje finansowe, rzutuujące na sposób traktowania innych więźniów, to z drugiej strony musiał rozważyć, czy można powiedzieć o państwie, iż osiągnięto tam słuszną równowagę między interesami placówki, interesami innych więźniów i szczególnymi interesami skarżącego²³.

Trybunał zauważył, że posiłki skarżącego nie musiały być przygotowywane, gotowane i w specjalny sposób podawane, ani nie wymagały specjalnych produktów²⁴. Trybunał nie został przekonany, iżby zapewnienie skarżącemu diety wegetariańskiej powodowało jakiegokolwiek zaburzenie w zarządzaniu więzieniem albo odstępstwo od standardu posiłków serwowanych innym więźniom, tym bardziej że podobną dietę wolną od produktów zwierzęcych, zapewniano już więźniom przestrzegającym prawosławnych przepisów żywieniowych.

Trybunał zauważył również, że skarżący nie miał wiele alternatyw, zwłaszcza po wejściu w życie zarządzenia ministra sprawiedliwości nr 3042/2007, które zakazywało otrzymywania pocztą paczek żywnościowych. Choć nadal można było otrzymywać paczki od rodziny, gdy odwiedzała ona więzienie, Trybunał przyjął pogląd, że miałyby to skutek ograniczony, ponieważ zależałyby od finansowej i geograficznej sytuacji rodziny²⁵.

Trybunał w tym względzie przypominał, że w sprawie *Cha'are Shalom Ve Tsedek*²⁶, szczególną uwagę zwracał na alternatywę dostępną członkom skarżącego stowarzyszenia a mianowicie, że mięso *glatt*, które odpowiadało wymogom religijnym, mogło być kupowane w kilku sklepach rzeźnickich we Francji i w Belgii. Zauważył też, że skarżący mógł nawiązać negocjacje z innym stowarzyszeniem religijnymi co do przeprowadzania rytualnego uboju. To kryterium alternatywnych rozwiązań doprowadziło Trybunał do wniosku, że w tym przypadku wolność religijna skarżącego nie została naruszona²⁷.

W omawianej sprawie rząd Rumunii nie wypowiedział się, czy takie środki alternatywne były skarżącemu dostępne.

Wreszcie, Trybunał wskazał, że Rekomendacja Komitetu Ministrów Rady Europy Rec.92006/2/ w sprawie Europejskich Reguł Więziennych²⁸ zalecała, by więźniowie otrzymywali pożywienie, które bierze pod uwagę ich religie²⁹. W ostatnich wyrokach Trybunał zwracał uwagę władz na znaczenie tej Rekomendacji, mimo jej niewiążącego charakteru³⁰.

²³ *Ibidem*, pkt 50.

²⁴ *Ibidem*, pkt 52.

²⁵ Por. i przeciwie – *Case of Aliev v. Ukraine*, wyrok ETPC z 29.4.2003 r., pkt 182 oraz *Case of Stepuleac v. Moldova*, wyrok ETPC z 6.11.2007 r., pkt 55.

²⁶ *Cha'are Shalom Ve Tsedek*, pkt 81–82.

²⁷ *Ibidem*, pkt 83.

²⁸ Zalecenia Rec (2006) 2 Komitetu Ministrów do państw członkowskich Rady Europy w sprawie Europejskich Reguł Więziennych. Przyjęte przez Komitet Ministrów w dniu 11 stycznia 2006 r. na 952 posiedzeniu delegatów. www.bip.ms.gov.pl/Data/.../zalecenia/europejskie_reg_wieziennie2.rtf.

²⁹ Por. *Jakóbski v. Poland*, pkt 53.

³⁰ Por. *Case of Sławomir Musiał v. Poland*, wyrok ETPC z 20.1.2009 r., pkt 96.

Biorąc pod uwagę powyższe okoliczności pomimo marginesu oceny pozostawionego państwu pozwanemu, Trybunał stwierdził, że władze nie osiągnęły słusznej równowagi między interesami władz więziennych a interesem skarżącego, mianowicie prawem do manifestowania jego religii poprzez przestrzeganie reguł religii buddyjskiej³¹.

Trybunał doszedł do wniosku, że w tym przypadku doszło do naruszenia artykułu 9 Konwencji³².

3. Problematyka diety buddyjskiej

Buddyzm jest jedną z wielkich religii uniwersalnych oraz systemem filozoficznym, który wywodzi się z nauki o charakterze etyczno-soteriologicznym propagowanej na terenie północnych Indii (Bihar i pogranicze Nepalu) na przełomie VI i VI w.p.n.e. przez Siddharthę Gautamę (Budda)³³. Problematyka wegetarianizmu w tej religii jest niezwykle skomplikowana ze względu na fakt, iż obecnie istnieje wiele różnych odmian buddyzmu. Ponadto poszczególne terytoria, gdzie jest ona wyznawana, różnią się w przestrzeganiu poszczególnych nakazów i posiadają zróżnicowane wymogi etyczno-moralne. „W 1985 r. w Indiach żyło ok. 5 mln buddystów, w całej Azji zaś ponad 500 mln. Buddyzm jest religią dominującą w Bhutanie, Birmie, Kambodży, Laosie, Nepalu, Tajlandii, Sri Lance i Tybecie; liczne są społeczności buddyjskie w Chinach, Federacji Rosyjskiej, Indonezji, Japonii, Malesji, Mongolii, Wietnamie, na półwyspie Koreańskim, a także w USA i Europie”³⁴. Wyróżniamy ponadto następujące „odmiany” tej religii m.in.: buddyzm cejloński, buddyzm chiński, buddyzm japoński, buddyzm koreański, buddyzm tybetański (*lamaizm*), buddyzm Azji Południowo-Wschodniej.

Buddyzm, dostrzegając problem niesprawiedliwego rozdziału dóbr na świecie, przejawiający się tym, iż wielu ludzi cierpi głód, inni natomiast marnują pokarm, sugeruje, by zachować umiar w jedzeniu i picciu. Ponadto religia ta stosuje odmienne wymagania w kwestii diety dla mnichów, a inne dla osób świeckich. W klasztorach *therawady* („szkoły starszych”) unika się m.in. spożywania mięsa, ryb, jajek i alkoholu. Podobnie buddyzm *mahajany* zaleca wegetarianizm, tłumacząc to tym, iż spożywając mięso zwierząt wchłaniamy ich nienawiść, którą odczuwały w momencie uśmiercania ich przez człowieka. Również osoby świeckie wyznające buddyzm nie powinny zabijać zwierząt oraz jeść ich mięsa. Jednakże w pewnych okolicznościach spożywanie mięsa jest dopuszczalne, pod warunkiem, że zostało ono dostarczone przez

³¹ *Vartic v. Romania*, pkt 54.

³² *Ibidem*, pkt 55.

³³ *Religie świata*. Encyklopedia PWN. *Wierzenia, bogowie, święte księgi*, Warszawa 2006, s. 162.

³⁴ *Ibidem*, s. 167.

osoby trzecie. Odradza się również spożywanie mięsa zwierząt dużych, ponieważ powoduje to zwiększenie negatywnego *karmana*³⁵.

Paul Dahlke (1865–1928), berliński lekarz homeopata, jeden z głównych twórców niemieckiej szkoły buddyzmu okresu międzywojennego, podkreślał, że nie należy spożywać mięsa, ponieważ zabijanie zwierząt obarcza nas winą. Twierdził on jednakże, że sam wegetarianizm jest drugorzędnym środkiem naprawy świata: „Należyte, słuszne myślenie, tak jak rozumie je Bud- da, ma znaczenie pierwszorzędne. Jeśli ono istnieje, wkrótce pojawi się też wszystko inne, a łagodność wobec wszystkiego, co żyje, stanie się koniecznym wymogiem. Jeśli jednak nie ma należytego myślenia, zasada bezmię- snej diety na nic się nie zda (...)”³⁶.

Trybunał już w roku 2010 wydał wyrok w sprawie *Jakóbski przeciwko Polsce*, dotyczący przestrzegania diety bezmięsnej przez wyznawcę buddy- zmu osadzonego w zakładzie karnym, jednomyślnie uznając, że Polska naru- szyła artykuł 9. Już wtedy Europejski Trybunał Praw Człowieka podkreślił, że w myśl zalecenia Komitetu Ministrów w sprawie Europejskich Reguł Więziennych, odbywającym karę pozbawienia wolności należy zapewnić po- żywienie z uwzględnieniem ich religii, a władze zobowiązane są do zachowa- nia równowagi między interesami władz więziennych i prawami skarżącego do uzewnętrzniania swej religii, w tym przypadku do zachowania specyficz- nych zasad dietetycznych, obowiązujących wyznawców buddyzmu³⁷.

Wyrok ten dowodzi, że ochrona wolności sumienia i wyznania nie może być ograniczana ze względu na kwestie finansowe czy też niewielką grupę chętnych do pobierania nauki etyki lub wypełniania określonych wymogów religijnych, nakazanych przez doktrynę lub tradycję³⁸. Wolność myśli, sumie- nia i wyznania ma tak doniosłe znaczenie dla poszczególnych jednostek, społeczeństwa demokratycznego jak i dla istoty pluralizmu, że nie może być ograniczana z tak nieistotnych powodów³⁹.

Pamiętać należy również o postanowieniach zawartych w załączniku do zalecenia nr R (87) 3 Komitetu Ministrów do Państw Członkowskich w spr- awie Europejskich Reguł Więziennych (przyjętych przez Komitet Ministrów w dniu 12 lutego 1987 r. na 404 posiedzeniu wiceministrów/zastępców mini- strów), zatytułowanym Europejskie Reguły Więzienne⁴⁰. Reguła 25 precyzuje zasadę poprawnego żywienia osadzonych w zakładzie więźniów. Administra-

³⁵ M. Klöcker, M. oraz U. Tworuschka, *Etyka wielkich religii*, Warszawa 2009, s. 86.

³⁶ *Ibidem*, s. 87.

³⁷ W. Sobczak, *Wolność myśli, sumienia i religii – poszukiwania standardu europejskie- go*, Toruń 2013, s. 377.

³⁸ *Jakóbski v. Poland*, pkt 50.

³⁹ M. Hucal, *Wolność sumienia i wyznania w orzecznictwie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka*, Warszawa 2012, s. 93.

⁴⁰ Tekst Załącznika do Zalecenia Nr R (87) 3, Europejskie Reguły Więzienne, [w:] D. Gajdus, B. Gronowska, *Europejskie standardy traktowania więźniów*, Toruń 1998, s. 201 i n.

cja więzienia zobowiązana jest do dostarczania w zwykłych porach żywności, która powinna być odpowiednio przygotowana i podana, która co do jakości i ilości czynić powinna zadość normom diety i nowoczesnej higieny, a także uwzględniać wiek, stan zdrowia, rodzaj wykonywanej pracy oraz – tak dalece, jak to możliwe – wymogi religijne i kulturowe więźniów. Ponadto każdy więzień musi mieć zapewniony dostęp do wody pitnej.

Europejski Trybunał Praw Człowieka, poprzez swe orzecznictwo, pragnie z całą mocą doprowadzić do ujednoczenia zasad dotyczących przestrzegania konkretnych diet w zakładach karnych wobec osadzonych, którzy ze względu na swe wyznanie pragną spożywać posiłki zgodne z ich sumieniem. Jednakże nadal w poszczególnych państwach jest to uregulowane różnie. Na przykład przepisy prawne w Lichtensteinie stanowią, iż należy przestrzegać zasad wyżywienia w więzieniach, mając na względzie aspekt religijny. Odmienne w Czechach – zdaniem czeskiego Sądu Konstytucyjnego wolność wyznania i praktyk religijnych nie obejmuje prawa więźniów do specjalnej diety, motywowanej doktryną danego wyznania⁴¹. W Polsce prawo do otrzymywania przez skazanych specjalnych posiłków, przygotowanych w miarę możliwości z uwzględnieniem wymogów religijnych, określono w art. 109 § 1 k.k.⁴². Na podstawie § 2 wydano Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z 2 września 2003 r. w sprawie określenia wartości dziennej normy wyżywienia oraz rodzaju diet wydawanych osobom osadzonym w zakładach karnych i aresztach śledczych⁴³. Niestety, w rozporządzeniu tym nie uwzględniono aspektu religijnego. Przy uwzględnianiu diet wzięto jedynie pod uwagę: wiek, rodzaj wykonywanej pracy, stan zdrowia i wpływ warunków izolacji więziennej na zasady żywienia. W praktyce często, nie bacząc na wymogi religijne danego więźnia, żywi się go według normy podstawowej oraz normy dla młodocianych oraz wyżywienia dietetycznego lekkostrawnego lub cukrzycowego. W omawianym rozporządzeniu aspekt religijny został uwzględniony jedynie w przepisie upoważniającym dyrektora zakładu karnego, aby podczas dni świąt państwowych i kościelnych mógł on wyrazić zgodę na przekroczenie o 30% wysokości stawek dziennego wyżywienia⁴⁴.

Należy zgodzić się ze stanowiskiem Garlickiego, który podkreśla, że: „obowiązki (zwłaszcza pozytywne) władz publicznych przybierają szczególny charakter w odniesieniu do osób znajdujących się w szczególnym stosunku podporządkowania. Z jednej strony, obowiązki te idą dalej, bo nakazują zorganizowanie – w ramach specyfiki danej grupy osób – możliwości praktykowania danej religii. Z drugiej jednak strony, specyfika ta może dopuszczać,

⁴¹ A. Mączyński, *Wolność sumienia i religii w orzecznictwie polskiego Trybunału Konstytucyjnego*, „Biuletyn Trybunału Konstytucyjnego” 1999, nr 1, s. 46.

⁴² Ustawa z dnia 6.06.1997 r., Kodeks karny wykonawczy, Dz.U. 1997r., Nr 90, poz. 557

⁴³ Dz.U. Nr 167, poz. 1633.

⁴⁴ J. Nikołajew, *Wolność sumienia i religii skazanych i tymczasowo aresztowanych*, Lublin 2012, s. 172.

a nawet dyktować nakładanie dodatkowych ograniczeń w porównaniu do zakresu swobody przysługującej powszechnie⁴⁵.

Europejski Trybunał Praw Człowieka wielokrotnie w swym orzecznictwie podkreślał istotę pozytywnych obowiązków państwa, początkowo głównie na gruncie postanowień wynikających z artykułu 8 Konwencji, tj. prawa do poszanowania życia prywatnego i rodzinnego. Natomiast za pierwsze istotne wyroki, w których Trybunał wypracowywał koncepcję pozytywnych obowiązków uznaje się sprawy *Marckx przeciwko Belgii* (wyrok z 13 czerwca 1979r., skarga Nr 6833/74) i *Airey przeciwko Irlandii* (wyrok z 9 października 1979 r., skarga Nr 6289/73) oraz *X. i Y. przeciwko Holandii* (wyrok z 26 marca 1985 r., skarga Nr 8978/80)⁴⁶. Jednakże po dziś dzień – mimo bogactwa orzecznictwa dotyczącego pozytywnych obowiązków państwa – Europejski Trybunał Praw Człowieka nie stworzył ich ogólnej teorii, skupiając się jedynie na indywidualnych okolicznościach badanych spraw⁴⁷.

W omawianej sprawie należy więc uznać, iż obowiązki pozytywne państwa nakazują zabezpieczyć prawa osoby znajdującej się w specyficznej sytuacji, jaką jest pozbawienie wolności i mimo ograniczenia jej praw wyrokiem sądu, podstawowy katalog praw człowieka, w tym przypadku do praktykowania swych zwyczajów religijnych, obowiązuje. Pozytywne obowiązki państwa również wobec osób pozbawionych wolności prawomocnym wyrokiem sądu są wynikiem zasady, wedle której gwarancje przestrzegania praw muszą być rzeczywiste i skuteczne, niezależnie od sytuacji jednostki. Aczkolwiek należy podkreślić, że państwo ma tylko obowiązek, aby podjąć działania, do jakich jest zobligowane, nie ma jednakże obowiązku osiągnięcia w ich rezultacie jakichkolwiek określonych skutków⁴⁸.

4. Komentarz do wyroku wraz z podsumowaniem. Wnioski oraz analiza krytyczna

Podkreślić należy z całą mocą, iż prawo do uzewnętrzniania przekonań religijnych przysługuje osobom przebywającym w więzieniach lub aresztach, jednakże w takim zakresie, w jakim jest to możliwe i konieczne biorąc pod uwagę sytuację, jaką jest przymusowe pozbawienie wolności i wszelkie związane z tym faktem niedogodności⁴⁹. Wolność religijna oraz wszelkie inne prawa więźnia powinny być respektowane, ale przy jednoczesnym przestrzeganiu

⁴⁵ L. Garlicki, *op. cit.*, s. 570.

⁴⁶ M. Kowalski, *Zobowiązania pozytywne*, [w:] *Leksykon ochrony praw człowieka. 100 podstawowych pojęć*, red. M. Balcerzak, S. Sykuna, Warszawa 2010, s. 557–558.

⁴⁷ *Ibidem*.

⁴⁸ M. A. Nowicki, *Wokół Konwencji Europejskiej. Komentarz do Europejskiej Konwencji Praw Człowieka*, Warszawa 2010, s. 240.

⁴⁹ K. Warchałowski, *Prawo do wolności myśli, sumienia i religii w Europejskiej Konwencji Praw Człowieka i Podstawowych Wolności*, Lublin 2004, s. 141.

regulaminu więzienia i praw innych osób osadzonych w zakładzie. W tym celu państwo i służby więzienne powinny skutecznie i rozsądnie podejmować decyzje, mając na względzie dobro więźnia idyscyplinę, charakteryzujące zakłady penitencjarne.

Pojawia się tu refleksja, iż zmuszanie więźnia do spożywania pokarmów zabronionych przez jego religię, jawić się może jako dodatkowa – obok samej kary pozbawienia wolności – niedopuszczalna kara.

Postulat stworzenia dokumentu, który w sposób szczegółowy miałby regulować prawa osób pozbawionych wolności pojawiał się w literaturze wielokrotnie. Brak takiego aktu prawnego miał stanowić swoistą próżnię i słabość w systemie praw człowieka w tej kwestii⁵⁰. Obecnie prawa osób skazanych są szczegółowo opisane i zagwarantowane dzięki orzecznictwu strasburskiemu oraz w wyniku prac Rady Europy. Mając na uwadze przestrzeganie zasad humanitaryzmu oraz zadań resocjalizacji twierdzą, iż powinno wystrzegać się zbytniej i nieproporcjonalnej surowości regulaminów więzennych i kar dodatkowych a taką dla osoby wierzącej mógłby być nakaz spożywania posiłków niedozwolonych przez jego religię. Należy pamiętać, że to w interesie całego społeczeństwa leży, aby w walce z przestępczością stosować „ludzkie”, racjonalne oraz proporcjonalne metody. Tylko wtedy jest realna szansa na pozytywne rezultaty kary pozbawienia wolności⁵¹.

Badając problematykę stosowania specyficznych diet w zakładach karnych, należy zastanowić się nad swoistą interakcją artykułu 9 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka i artykułu 3, który stanowi, że nikt nie może być poddany torturom ani niehumanitarnemu lub poniżającemu traktowaniu albo karaniu. Uważam, iż w omawianej sprawie nie doszło do naruszenia postanowień tego artykułu. Aczkolwiek dostrzegam konieczność rozpatrywania poszczególnych przypadków indywidualnie, mając na uwadze fakt, iż dla części osób wierzących niemożność praktykowania swych wierzeń można uznać za traktowanie poniżające w ich odczuciu. Obecnie mamy do czynienia – zarówno w orzecznictwie, jak i w dokumentach uniwersalnych oraz regionalnych, – z silnym podkreśleniem niedopuszczalności zadawania jakiegokolwiek cierpienia psychicznego osobom pozbawionym wolności. Zastanowić się przy tym należy, czy nakaz spożywania produktów spożywczych, niezgodnych z wymogami danej religii, uznać można za wyczerpujący znamiona takiego cierpienia.

Postanowienia Konwencji w sprawie zakazu stosowania tortur oraz innego okrutnego, niehumanitarnego lub poniżającego traktowania albo karania w artykule 1 jasno stanowią, iż szczegółowo opisane pojęcie „tortur” nie

⁵⁰ J. Skupiński, *Zakaz stosowania tortur lub niehumanitarnego traktowania*, [w:] *Prawa człowieka. Model prawny*, red. R. Wieruszewski, Wrocław–Warszawa–Kraków 1991, s. 242

⁵¹ D. Gajdus, B. Gronowska, *O potrzebie działań na rzecz poprawy sytuacji więźniów. Uwagi na tle standardów międzynarodowych*, „Toruński Rocznik Praw Człowieka i Pokoju” 1996, z. 4, Toruń 1998, s. 80.

obejmuje bólu lub cierpienia, wynikających jedynie ze stosowania zgodnych z prawem sankcji, nieodłącznych związanych z tymi sankcjami lub wywołanych przez nie przypadkowo⁵².

Współcześnie osoby przebywające w zakładach karnych w państwach demokratycznych mają prawo do wykonywania swoich praktyk religijnych oraz korzystania z usług religijnych. Uprawnione są one do bezpośredniego uczestnictwa w nabożeństwach odprawianych w zakładach karnych oraz słuchania nabożeństw transmitowanych przez środki masowego przekazu, a także do posiadania książek, pism i przedmiotów niezbędnych do praktykowania swej religii. Do kolejnych uprawnień, które zapewnione mają osoby pozbawione wolności, zaliczyć należy m.in. prawo do uczestniczenia w prowadzonym w zakładzie karnym nauczaniu religii, brania udziału w działalności charytatywnej kościoła oraz spotkań indywidualnych z osobą duchowną. Jednakże mając na uwadze specyfikę więziennictwa oraz sytuację osób pozbawionych wolności, korzystanie z wolności religijnej nie może przekraczać zasad tolerancji, jak również zakłócać porządku i regulaminu zakładów karnych⁵³.

Pamiętać należy, że w demokratycznym państwie zakłady karne nie mogą być wyłączone spod obowiązujących powszechnie przepisów prawnych, a ich działalność musi być szczegółowo kontrolowana przez niezależne organy władzy państwowej oraz organizacje pozarządowe. Specyfika odbywania kary i represji z nią związanych nie powinny godzić w wolność religijną osoby skazanej wyrokiem sądu. Tym samym osoba skazana powinna mieć zapewnioną dietę motywowaną względami swej wiary, jaką stosowała przed umieszczeniem w ośrodku zamkniętym. Jednakże konieczne jest tu swoiste wyważenie argumentów, rozsądek oraz równowaga, mająca na celu zaspokojenie potrzeb więźnia przy jednoczesnej specyfice zakładu karnego i niedogodnościach wynikających z pozbawienia wolności. Uważam ponadto, że orzecznictwo w tego typu sprawach powinno charakteryzować się indywidualnym podejściem. W przeciwnym razie osadzeni w zakładach karnych mogliby żądać diety i konkretnych artykułów żywnościowych w sposób nieproporcjonalny i naruszający porządek zakładu karnego. W konkretnych przypadkach konieczne staje się rozważenie, czy określone zachowania polegają na bezpośrednim wyrażeniu zasad danej religii oraz czy wyznacza ona moralny obowiązek takiego specyficznego zachowania, a ponadto czy zachowanie takie stanowi powszechnie przyjętą i akceptowalną formę praktykowania określonego wyznania⁵⁴.

---

⁵² Konwencja w sprawie zakazu stosowania tortur oraz innego okrutnego, niehumanitarnego lub poniżającego traktowania albo karania, [w:] *Międzynarodowa Ochrona Praw Człowieka. Wybór źródeł*, oprac. M. Balcerzak, Toruń 2007, I-A/8, s. 2.

⁵³ Z. Zarzycki, *Duszpasterstwo w zakładach karnych i aresztach śledczych*, [w:] *Leksykon prawa wyznaniowego. 100 podstawowych pojęć*, red. A. Mezglewski, Warszawa 2014, s. 91.

⁵⁴ J. Bartoszewicz, *Wolność myśli, sumienia i wyznania w Polsce w świetle orzecznictwa strasburskiego*, „Polski Rocznik Praw Człowieka i Prawa Humanitarnego” Nr 3, 2012, s. 70.

Stwierdzić należy, iż w przypadku omawianej sprawy, roszczenie osadzonego nie było nadmierne i nie wywoływało nieproporcjonalnych problemów dla funkcjonowania zakładu karnego. Wyrok w sprawie *Vartic przeciwko Rumunii*, uznać trzeba za swoisty kompromis pomiędzy prawem jednostki a sytuacją wynikającą z niedogodności, będących następstwem restrykcyjnych zasad systemu penitencjarnego. Konieczne jest, aby osiągnąć swoistą równowagę tak, by dieta bezmięсна, która jest istotnym elementem przejawu religijności dla konkretnych jednostek, przy jednoczesnym obowiązku państwa aby przestrzegać i respektować zasady religii osadzonego, nie stanowiła dla władzy zbytnej uciążliwości.

Biorąc pod uwagę zarówno stan prawny jak i stan faktyczny, należy zgodzić się z decyzją Europejskiego Trybunału Praw Człowieka, który w sprawie *Vartic przeciwko Rumunii*, orzekł naruszenie artykułu 9 Konwencji.

**RELIGIOUSLY MOTIVATED DIET OF PRISONERS.
REFLECTIONS ON THE BACKGROUND OF THE JUDGMENT
OF THE EUROPEAN COURT OF THE HUMAN RIGHTS
ON THE VARTIC V. ROMANIA**

Key words: religion, human rights, European Court of Human Rights, diet, Buddhism, prisoners, family visits, religious feelings, religious minorities, Freedom of thought, conscience, religion and belief

Summary

The article describes the problems of diet religiously motivated in prisons. In the introduction, briefly characterized article 9 of the European Convention on Human Rights. Then discusses the judgment of the European Court of Human Rights on *Vartic against Romania*. The applicant complained of refusing to provide a vegetarian diet required by his Buddhist beliefs, the prison authorities violated his right to manifest religion as it is provided in article 9 of the Convention. The Romanian Government argued that article 9 does not provide any rules diet. In its judgment, the Court concluded that the authorities had not reached a fair balance between the interests of the prison authorities and the interests of the convicted person. He also stated that the right to manifest religion is to follow the rules of the Buddhist religion convicted. The remainder of this article discusses the issue of diet Buddhist in the world. In conclusion, it was found that the European Court of Human Rights on *Vartic against Romania* rightly ruled a violation of Article 9 of the Convention.